

DÅ STÅNGENÄSBYARNA SPRÅNGDES

Av Sven Rydstrand

Under åren 1830-1860 genomgick Stångenäsets gårdar en betydande förvandling, som satte djupa spår efter sig både på bebyggelsen, jordens odling och skogsbruket m.m. Det var det s.k. "laga skiftet", som under de åren verkställdes, och som därmed så gott som fullständigt sopade bort alla gamla byar, byavägar och samfälligheter som hade flerhundraåriga traditioner. Många bönder tvingades därigenom att gå ifrån sina fäderneärvda gårdar och flytta bort i ödemarkerna. Detta förorsakade dem naturligtvis stora kostnader, trots att de ofta fick det sämre ställt på många vis än de haft i den lugna byn.

Laga skiftet var i stort sett avslutat på Stångenäset för omkring 100 år sedan. Då hade lantmätarna Christian Dalin och hans efterträdare Johan Martin Nordvall hållit på i nära trettio år med att mäta upp alla gårdsägor, ritat kartor och uppskattat jorden. Några större byar fanns här visserligen inte, men nästan varje gård hade genom hemmansklyvningen kommit att bli uppdelade mellan vanliga fem eller sex, ofta ännu flera ägare, som hade sina små åkerlappar utströdda litet här och var över hela hemmanet. Husen låg däremot nästan alltid i en klunga på en bergskulle, där innevånarna hade mycket gemensamt och tycktes leva i ganska god sämja

Det var naturligt att en så remarkabel omvälvning av böndernas levnadsförhållanden, som laga skiftet innebar, skulle framkalla missnöje och klagomål av olika slag, särskilt från sådana jordägare, som blev tvungna att flytta ut och därvid fick lämna ifrån sig ett bördigt markområde mot ett sämre. I de av de nämnda lantmätarna upprättade protokollen finns därför en hel del klagoskrifter införda, varav de intressantaste kommer från Bro socken.

För att kunna, få en liten inblick i de berörda böndernas tankar och åsikter angående laga skiftet i dessa bygder skall vi här återge några sådana klagoskrifter från lantmäteriförrättningen i Hällers by, d.v.s. Norr och Sör Häller i Bro socken, där skiftet pågick under åren 1835-1838. Tre av de fem jordägare, som här berördes, förklarade sig nämligen missnöjda med delningen, enligt vad deras inlägg visar. En av skiftesdeltagarna, grosshandlare Carl A. Gerle i Fågelviken, som år 1835 inköpt en gårdsdel på Häller, hade föranstaltat om laga

skifte tvärt emot de andra bybornas önskan. Han blev därför byalagets fiende nummer ett en lång tid framöver.

Redan under det att förrättningen pågick, hade de missnöjda bönderna tid efter annan framfört klagomål till lantmätaren, men då detta tydligen ej hjälpte inkom de med skriftliga klagomål efteråt. Sålunda skrev hemmansägaren Mattias Hansson följande:

”Till Stångenäs härads vällovlige ägodelningsrätt. Ödmjukligen!

Utom vad vid ansökningen om ägodelningsrätt till skäl blivit anfört över; den av Herr Kommissions lantmätaren Dalin, avslutade skiftesförrättningen å hemmanen norr och sør Häller får jag ödmjukligen vidare uppgiva följande:

1. Efter föregående taxering blev vid planläggningssammanträdet av samtliga jordägare överenskommet att delningsgrunden skulle bliva, att hemmanet Häller nordgården, varuti jag äger en sextondel, som år 1791 undergått storskifte, nu etter samma ordning må fördelas, och Sörgården, varuti jag äger en fjärdedel, efter hemmantal. Denna överenskommelse är av vikt, och den hade efter nådigaste fastställda skiftesstadgan bort följas, men har likväl båda hemmanen efter hemmantal gemensamt blivit fördelade, varuti ändring sökes.

2. Huruvida Sörtorp, ett halvt mantal, kunde komma med i delning av utmarken utöver vad den av år 1814 förrättade och fastställda hos följande rågångsavhandling innehåller, får jag till Vållovlige Ägodelningsrättens skärskådande överlämna med påstående, att den till efterlevnad måtte lända.

3. Såvida misstag i utmätningen icke skett, så är det nog jordmånen som å Källviks inägor ersätter att taxeringen där blivit för hög. Att Källvik med de s.k. Brådane, Rörklovan och Dumpen alltid blivit ansett för klen och litet att vara fem sextondels mantal, men nu likväl undergått den minskning att nära en fjärdedel därav blivit fråntaget, vilket och vid förrättningsskiftet av övriga jordägare erkändes, då jag förklarade mig högst missnöjd, när fråga uppstod om jämkning att avhjälpa mitt lidande, men vilken jämkning dock förekom av förrättningsmannen, därigenom att den förorsakade en ganska betydlig kostnad, vadan jag blev nödsakad att genom denna kostnad söka min rätt.

4. Den s.k. Brådarne, som Källevik förut innehaft som inägor, har till Soldattorp blivit fördelt, vilket dock av mig aldrig blivit medgivet, utan skulle i utmarken lägenheter därtill utses, vilket jag ännu påstår, och att vid en sådan torparens

flyttning må kompaniombudet höras, som likväl förut icke skett men är nödvändigt, på det att laglighet därvid för framtiden må vinnas.

5. Vad jag sålunda i ödmjukhet anfört, vågar jag hos vällovlige ägodelningsrätten anhålla, det de såsom varande förenade med sanning, med noggrannhet må bliva genomskådade, och jag kommer att få den upprättelse, som jag på detta sätt varit nödsakad att i mina små omständigheter söka. Häller den 6 augusti 1888. Mattias Hansson

Samma dag är även hemmansägare Christian Mattssons i Sör Häller klagoskrift daterad. Den lyder på följande sätt:

"Ödmjukast till Stångenäs härads vällovlige ägodelningsrätt!

Till vidare fullföljande av de besvär jag varit nödsakad anföra över det av kommissionslantmätaren herr A. C. Dalin den 3 oktober avslutade laga skifte å tvenne hela hemman Häller, får jag i all ödmjukhet anföra följande:

Vad således först angår undantag av omskifte, så har uti ett stycke odelbar mark uti Sörtorps utmarkslott, vilket hemman i anseende till utmarken även i skiftet ingått, blivit avsatt till gemensamt begagnade för Jordtäckt till alla kvarndammarna, men då omkring tolv eller sexton alnar runtom varje kvarn blivit likaledes avsatt, så är detta tillräckligt för ändamålet, varför jag yrkar det förstberörda stycket må i skiftet ingå.

Vad därefter angår taxeringen, så har uti ägorna efter min oförgräpliga tanke numren 102 och 103, 112 119 121 122, 123, och 124 blivit för högt taxerade i jämförelse med övriga ägorna, ävensom 128, 129 och J80 i Orredalen torpet blivit för högt taxerade, ävensom den s.k. Halsgelskas blivit för högt taxerad. Alla dessa misstag hoppas jag för vällovlige ägodelningsrätten skall ligga i öppen dag, varför jag yrkar och anser mig vara förvissad därom, att de må bliva rättade.

Vad slutligen beträffar skiftesläggningen, så har min utmarkslott, ehuru med flera knän besvärad, likväl erhållit dessutom en oförmåhet, ity att längden är mångdubbelt större än bredden, och flera gånger än som jag tror Kungl. Skiftesstadgan tillåter, som av kartan torde inhämtas. Dessutom har jag blivit avskuren från begagnandet av den väg, som leder till utmarken och som tager sin början vid mina ägandes hus. Av allt detta följer nu de olägenheter, att då mina grannar, som erhållit odlingsmarker till flera torp, desamma inhägnader, och som jag inte erhållit ett enda kappland sådan, så nödgas jag beta samfällt

med de övriga, medan linjerna är så långa, att jag förmodar de innehåller det antal alnar, som. Kungl. Stängselförordningen icke ålägger grannar att hägna. Och slutligen, att jag först ifrån gården måste driva mina kreatur en lång omväg för att komma till utmarken och sedan följa dem en fjärdedels mil, för att där driva dem över en annans ägolott.

Jag får således ödmjukast anhålla, att linjen måtte få en sådan utsträckning, att hemvägen vid mina hus tillfaller min ägolott och slutar sig vid Sörtorps dalar, då jag däremot lämnar vederlag i norra änden av den mig tilldelade mark, samt att i stället för inrösningsjorden torpet Råbergshage må erhållas i vederlag uti inägorna. Härigenom bliver lotterna mer formliga och obeskrivlig lättnad i hägnaden vinnas, Häller den 6 augusti 1888. Christian Mattsson."

Hemmansägare Johannes Jonsson i Sör Häller inlämnade följande besvärsskrivelse:

"Ödmjukaste anmälan till Stångenäs härads vällovliga ägodelningsrätt.

Emot vilja och all förmodan föranlåts och nödgas undertecknad i stöd av den uti 26 § av Iantmätaren Ch. Dalins protokoll av den 12 sistlidne juli givna anvisning, anföra missnöje och besvär av de i samma protokoll antecknade och i av honom hållna förrättningar på hemmanet Häller, nämligen:

- 1. Att tit. Dalin emot ägodelningsrätten utslag anslagit den nya byavägen, då den enligt samma utslag bort gå över utmarken utmed bergsfoten över och emellan ägolotterna nr 8 och 124 och således följa gatorna. Men nu enligt 4 § av åberopade protokoll skulle få en annan, helt obekvämt sträckning*
- 2. Att vid soldattorpets flyttning skett orätt, när dess flyttning icke var av nöden, och att det blivit ställt på inägor, då likväl Mattias Hansson med sin tillökning icke kom att gå så långt att den gick varken intill eller inemot förra soldattorpet, utan borde dessa torp, enl. Hanssons ägo gräns, vilket kunnat verkställas med obetydlig kostnad och olägenhet, men icke så som nu skett till stor rubbning alla åborna emellan.*
- 3. Angående utmarkslotterna hava linjerna blivit så ställda, att jag därigenom är helt och fullt frånstängd den norra vägen och till en del även den västra, samt att en skillnadssten blivit satt på den östra sidan av dammen, så att jag även där stängdes ifrån att med kreaturen över mina ägor komma till min utmark.*

4. Att därför får jag i största ödmjukhet begära ägodelnings-sammanträde, vilket icke här kan ske, förrän Nådig Resolution hinner ankomma från Kongl. M:t, där jag ingivit underdånig böneskrift om resning i saken, som vällovliga ägodelningsrättens utslag av den 7 augusti innefattar, och om vilken supliks ingivande jag nu tillika får göra anmälan, och i lika ödmjukhet förbehålla mig öppen talan att vidare anföra vad nödigt kan anses, samt att mina grannar må åläggas att proportionaliteter deltaga i omkostnaderna. Häller den 7 augusti 1839 Johannes Jonsson.

Den 14 maj 1840 höll ägodelningsrätten sammanträde på Häller med anledning av dessa besvär. Närvarande var då häradshövdingen Abraham Westerdal, lantbrukaren Josef Hylander på Röe, nämndemannen Anders Nilsson i Uteby samt gode mannen i skiftesmål, gästgivaren Hans Jacob Hansson på Skådene. Dessa fyra utgjorde ägodelningsrätt. Sammanträdet bevistades även av lantmätarna Christian Dalin och J. M. Nordvall. Dessutom var regementsombudet, kapten C. G. Hagström på Bräcke och länsmannen C. A. Åhländer i Mellby även närvarande. Samtliga jordägare på Häller och Sörtorp var med jämte flera andra intresserade från orten.

Någon ändring av skiftesläggningen blev det dock inte, utan de klagandes besvär lämnades utan avseende. Det var sannerligen inte så lätt för fattiga småbönder att få rätt på den tiden. Det var de förmögna och maktägande som bestämde var gränser och vägar skulle gå.

En tragisk epilög fick laga skiftet för Stångenäs, då lantmären J. M. Nordvall helt hastigt avled år 1860 vid endast 44 års ålder. Han hade under sina många förrättningar ådragit sig den



Stångenäs hembygdsförening
Fotoarkiv Sven Rydstrand

Lantmätaren Johan Martin Nordvall
1816-02-20----1860-0413

sjukdom som så plötsligt ändade hans liv. Hans maka och enda barn hade kort förut avlidit. På Bro gamla kyrkogård står än idag en minnessten över deras grav.

Webbredaktörens exempel på en by innan skiftena delade upp ägorna, i detta fall från Sämstad 1824.



Sämstad by 1824
Med hela 11 byggnader